

ISSN 0235 - 3490

АРХЕОЛОГІЯ

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ
МАТЕРІАЛІВ.

НОВІ ВІДКРИТТЯ
І ЗНАХІДКИ.

СТАТТІ.

РЕЦЕНЗІЇ.

ХРОНІКА.

ПАМ'ЯТЬ

АРХЕОЛОГІЇ.

ДИСКУСІЇ.

АРХЕОЛОГІЯ
ЗА РУБЕЖЕМ.

ОХОРОНА ПАМ'ЯТОК
АРХЕОЛОГІЇ.

• 3 • 1994

У журналі вміщено статті з проблем давньої історії та археології від первобитності до середньовіччя, публікації нових матеріалів і результатів досліджень пам'яток на території України та за рубежом, дискусійні питання, біографічні матеріали, реценсії.

Для археологів, істориків, краєзнавців, студентів історичних факультетів, усіх, хто цікавиться давньою історією України.

В журнале помещены статьи по проблемам древней истории и археологии от первобытности до средневековья, публикации новых материалов и исследований памятников на территории Украины и за рубежом, дискуссионные вопросы, биографические материалы, рецензии.

Для археологов, историков, краеведов, студентов исторических факультетов, всех, кто интересуется древней историей Украины.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

П. П. ТОЛОЧКО (головний редактор),
В. Д. БАРАН, К. П. БУНЯТЯН,
М. І. ГЛАДКИХ, В. М. ЗУБАР
(відповідальний секретар), В. І. КАДЄЄВ,
С. Д. КРИЖИЦЬКИЙ (заступник
головного редактора), О. П. МОЦЯ,
В. В. ОТРОЩЕНКО, С. В. СМІРНОВ,
В. Н. СТАНКО,
Р. В. ТЕРПИЛОВСЬКИЙ,
В. М. ЦИГИЛИК, Є. В. ЧЕРНЕНКО

Адреса редакції:
254025, Київ-25, вул. Володимирська, 3
Телефон 228-44-05

Здано до набору 10.05.94. Підп. до друку
06.09.94. Формат 70×108¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,00.
Ум. фарбо-відб. 14,16. Обл.-вид. арк. 15,12.
Тираж 1500 прим. Зам. 4-1142. АГ «Колдр».

Оригінал-макет виготовлений центром комп'ю-
терного макетування КАЄ.

Київське орендне поліграфічне підприємство
«Книга».
254655, МСП, Київ-53, вул. Артема, 25.

Друкується за постановою редакційної
колегії журналу

Редактори Л. В. ФРАЙМОВИЧ,
О. В. КРАВЧЕНКО

Художній редактор М. В. РУСЯЄВА

АРХЕОЛОГІЯ

• 3 • 1994

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Заснований у березні 1989 р.

Видається

щоквартально

«Київська Академія Євробізнесу»

Київ

ЗМІСТ

Статті

- 3 ПАВЛЕНКО Ю. В. Проблема індоєвропейської прабатьківщини у контексті останніх лінгвістичних досліджень
- 13 БРАЙЧЕВСЬКИЙ М. Ю. Періодизація історичного розвитку Східної Європи в I тис. н. е.
- 19 БІЛКОВА В. П. До питання про східну межу сільської округи Ольвії в пізньокласичний — ранньоелліністичний час
- 32 БУЙСЬКИХ А. В. Декоративні мотиви в античній архітектурі Ольвії та Херсонеса
- 41 ОБЛОМСЬКИЙ А. М., ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Р. В. Посейм'я у латенський час
- 52 ЧЕРКУН Й. К. Пам'ятки доби великого переселення народів у Верхньому Потиссі
- 61 ПРИХОДНЮК О. М. Технологія виробництва та витoki ювелірного стилю металевих прикрас Пастирського городища

Публікації археологічних матеріалів

- 78 АБІКУЛОВА М. І. Керамічна тара з пізньоскіфських пам'яток Нижнього Дніпра
- 85 НАЗАРОВА Т. О. До антропологічної характеристики населення Ольвії та Березані
- 95 ЦИНДРОВСЬКА Л. О. Жертовні тварини в поховальному обряді зарубинецької культури
- 99 АНДРОЩУК Ф. О., ОСАДЧИЙ Р. М. Про культурний тип та конструктивно-ритуальні особливості камерних поховань Південної Русі (за матеріалами Києва та Чернігова)
- 106 МОВЧАН І. І., ПИСАРЕНКО Ю. Г. Давньоруська Желянь (з історії київських околиць)

Дискусії

- 113** **БЕРЕЗЯК В. В.** Бузьківський системний рельєф
- 122** **ВИНОКУР І. С.** Дослідження Бузьківського системного рельєфу
- 136** **ФОРМОЗОВ А. А.** Еще раз о шиханном бузьковом рельефе у с. Буша в Поднестровье

Археологія за рубежом

- 139** **АБРАМОВА З. О.** Біфасіальні знахідки в палеоліті Сибіру

Нові відкриття і знахідки

- 149** **ОВЧИННИКОВ Е. В.** Модель печі з трипільського поселення Березівка
- 152** **РЕДІНА Є. Ф., РОСОХАЦЬКИЙ О. А.** До вивчення гунських старожитностей Північно-Західного Причорномор'я

Вітаємо ювілярів!

- 156** До ювілею Софії Станіславівни Березанської
- 157** До 70-річчя Михайла Юліановича Брайчевського
- 160** Наші автори

ПОСЕЙМ'Я У ЛАТЕНСЬКИЙ ЧАС

А. М. Обломський, Р. В. Терпиловський

У статті подаються відомості про нову групу пам'яток III—II ст. до н. е., яка поєднує риси зарубинецької і лукашівської, а також північно-західних латенізованих культур (асторфської та пшеворської).

Перші відомості про пам'ятки II—I ст. до н. е., розташовані поблизу м. Путивля, з'явилися наприкінці 40-х рр. внаслідок розвідок Д. Т. Березовця та І. І. Ляпушкіна. Основою для їх виділення стали знахідки лощеної кераміки, визначеної як зарубинецька. На одному з цих поселень (у Харівці) Д. Т. Березовцем були проведені розкопки, під час яких досліджені залишки двох наземних будівель з глинобитними стінами та п'яти печей. Всі ці пункти були вміщені Є. В. Максимовим до карти зарубинецьких пам'яток лісостепового Подніпров'я. Він же визначив за аморфним матеріалом і датування Харівки (III—II ст. до н. е.)¹.

У наступні роки спеціальних досліджень пам'яток Посейм'я середньо- та пізньолатенського часу не провадилося. Деяка інформація про нові знахідки надходила, але була досить бідною. Наприклад, у 1966 р. В. А. Іллінська та О. І. Тереножкін заклали чотири шурфи на поселенні Пересипки I, в одному з яких було виявлено глиняний черінь вогнища, а в другому — залишки наземної будівлі у вигляді скупчення глиняної обмазки стін. Тут же було знайдено «лощену та груболіпну зарубинецьку кераміку»². У 1977 р. експедицією під керівництвом І. І. Артеменка під час розкопок багатопарового поселення Мар'янівка, розташованого за 1,5 км на південний захід від с. Бунякіне Путивльського р-ну Сумської обл. на дюні в заплаві, були знайдені фрагменти ліпної зарубинецької кераміки з лощеною та шорсткою поверхнею. У звіті згадуються вінець горщиків з домішками шамоту в тісті, орнаментовані пальцевими вдавленнями та насічками, фрагменти лощених мисок з кількома гранями з внутрішньої сторони вінець та уламок верхньої частини кухля з колінчастою ручкою. До цього ж горизонту належать і фрагменти амфор з «світло-сірим ангобом» (можливо, коських). Весь матеріал походить з культурного шару³.

У 1990 р. Лівобережна ранньослов'янська експедиція під керівництвом авторів цієї статті здійснила суцільне обстеження сумської ділянки долини Сейму. Під час розвідок виявлено вісім пам'яток з лощеною керамікою, аналогічною згаданих вище (рис. 1). На трьох пам'ятках (в Пересипках 1, Чаплищах 3 та Красному 4) у 1991 р. провадилися стаціонарні розкопки. На всіх трьох пунктах зарубинецькі матеріали походять переважно з культурного шару, за винятком Чаплищ 3, де до згаданого періоду належать одна з господарських ям та унікальний жертвний комплекс, що потребує детального опису.

Жертвопринесення було здійснено в ямі, глибина якої сягала 1,23 м від рівня материка. У профілі яма нагадувала пісковий годинник. Її поперечник по верхньому краю становив 1,6—1,96 м, у найвужчому місці — 1,2—1,24, на дні — 1,2—2,0 м.

Заповнення об'єкту мало досить складну стратиграфію. У верхній його частині була лінза темно-сірої, майже чорної, супісі товщиною до 0,46 м. З цього шару походять 78 невеликих фрагментів посуду (в т. ч. уламок стінки амфори, фрагмент лощеної миски, три уламки горщиків з хрповатою поверхнею, решта кераміки — груболіпна), а також кістки тварин. Нижче, у найвужчій частині ями, практично в її центрі, містилось щільне скупчення глиняної обмазки, майже циліндричної форми (діаметр по верхньому краю 0,6, по нижньому — 0,8, товщина 0,44 м). Під час розбирання обмазки знайдено

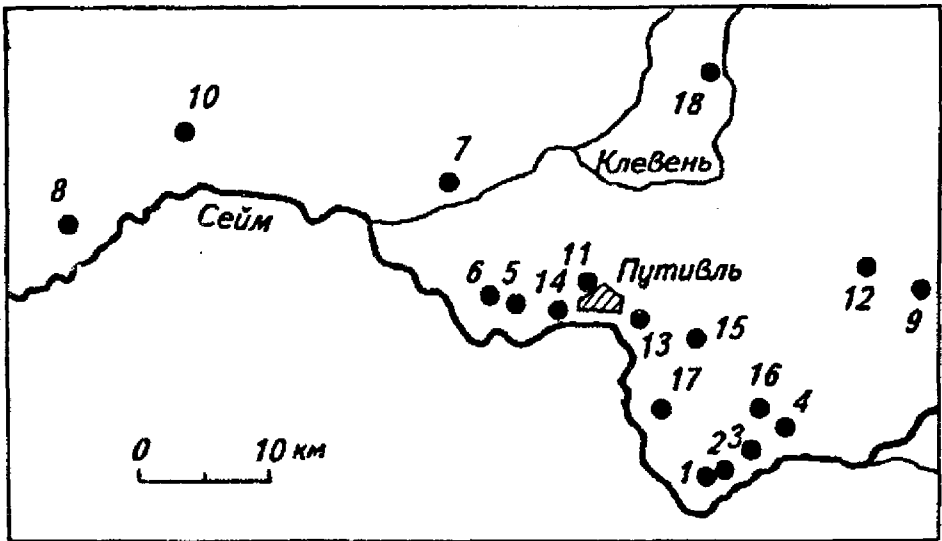

Рис. 1. Пам'ятки типу Харівки в Путивльському Посейм'ї: 1 — Пересипки 1, 2 — Пересипки 2, 3 — Чаплиці 3, 4 — Іванівка 1, 5 — Красне 2, 6 — Красне 4, 7 — Литвиновичі 3, 8 — Любитове 2, 9 — Мар'янівка, 10 — Червоний Ранок, 11 — Путивль, 12 — Нова Слобода, 13 — Калише, 14 — Пруди, 15 — Пешков, 16 — Волинцеве, 17 — Харівка, 18 — Баничі 3.

31 фрагмент від посудини з хропаватою поверхнею, а також перепалені кістки тварин. Ще 11 уламків від цього ж горщика були в ямі поза скупченням (на його рівні та нижче). З усіх цих фрагментів вдалося реконструювати середню частину дуже великої за розмірами корчаги (рис. 2, 1).

Від верхнього краю завалу обмазки до дна яма була заповнена сірою гумусованою супісцю з домішками вугілля. Під стінами об'єкту по його периметру містився шар світлої материкової супісі з незначними включеннями гумусу, товщина якого сягала 0,1—0,6 м. Усі знахідки, знайдені нижче завалу обмазки, походять з сірої супісі. До них належать кістки тварин та 40 уламків посудин (в т. ч. стінка амфори). І кістки, і кераміка в цій частині ями розташовані хаотично, лише одне невелике скупчення кісток було зафіксоване над долівкою об'єкту на глибині 1,15 м. Кістки з сірого гумусованого шару не обпалені.

Безпосередньо під лінзою обмазки, на глибині 0,95 м від рівня фіксації контурів ями, в її північно-східній частині, знайдено череп людини без нижньої щелепи, що лежав тім'ям донизу. Череп не було кинуте до ями під час її засипки, а покладено спеціально на це місце, про що свідчить підпорка у вигляді масивного уламка хропаватої корчаги (саме тієї, більшість фрагментів якої походить з лінзи обмазки), що не давав черепу впасти. Нижче першого черепа, майже під ним (на глибині 1,14 м), виявлений ще один, покладений на праву скроню. На ньому лежало кілька кісток тварин.

* За визначенням Т. В. Томашевич (Інститут антропології МДУ), череп 1 (верхній) належав хлопчику віком 9,5—10 років. Краніологічний комплекс цього черепа ще не встиг сформуватись, але європеїдність цілком очевидна: мезокранія, хамеконія разом із сильно виступаючим вузькуватим переніссям. Відсутність нижньої щелепи, ймовірно, свідчить про поховання саме черепа, а не голови. Череп 2 (нижній) — краніум, атлант, епістрофей. Належав жінці віком 30—35 років. Розмір мозкової коробки — середній на межі з малим, однак висота обличчя — середня при ширині середній на межі з малою (лептопрозолія). Горизонтальне профілювання середньої частини обличчя, ймовірно, сильне. Таким чином, європеїдність черепа 2 також не викликає сумнівів. Обставини знахідки хребців та відповідних фрагментів потиличної кістки свідчать про поховання голови, а не черепа без м'яких тканин. Всі кістки тварин з ями, за визначенням В. П. Данильченко (ІА РАН), належали великій рогатій худобі. Кістки, що побували у вогні, належали одній невеликій дорослій особині, а необпалені кістки — корові або бикові більших розмірів. До ями були покладені частини туші (кістки лежали не за антропологічним порядком) тварини, причому кістки першої половини тіла концентрувались в районі черепа 2, а задньої — на рівні черепа 1 і вище. Під час розміщення до ями обпаленої глиняної обмазки до вогнища, мабуть, потрапили частини туші другої, меншої особини, кістки якої потім були знайдені у ямі.

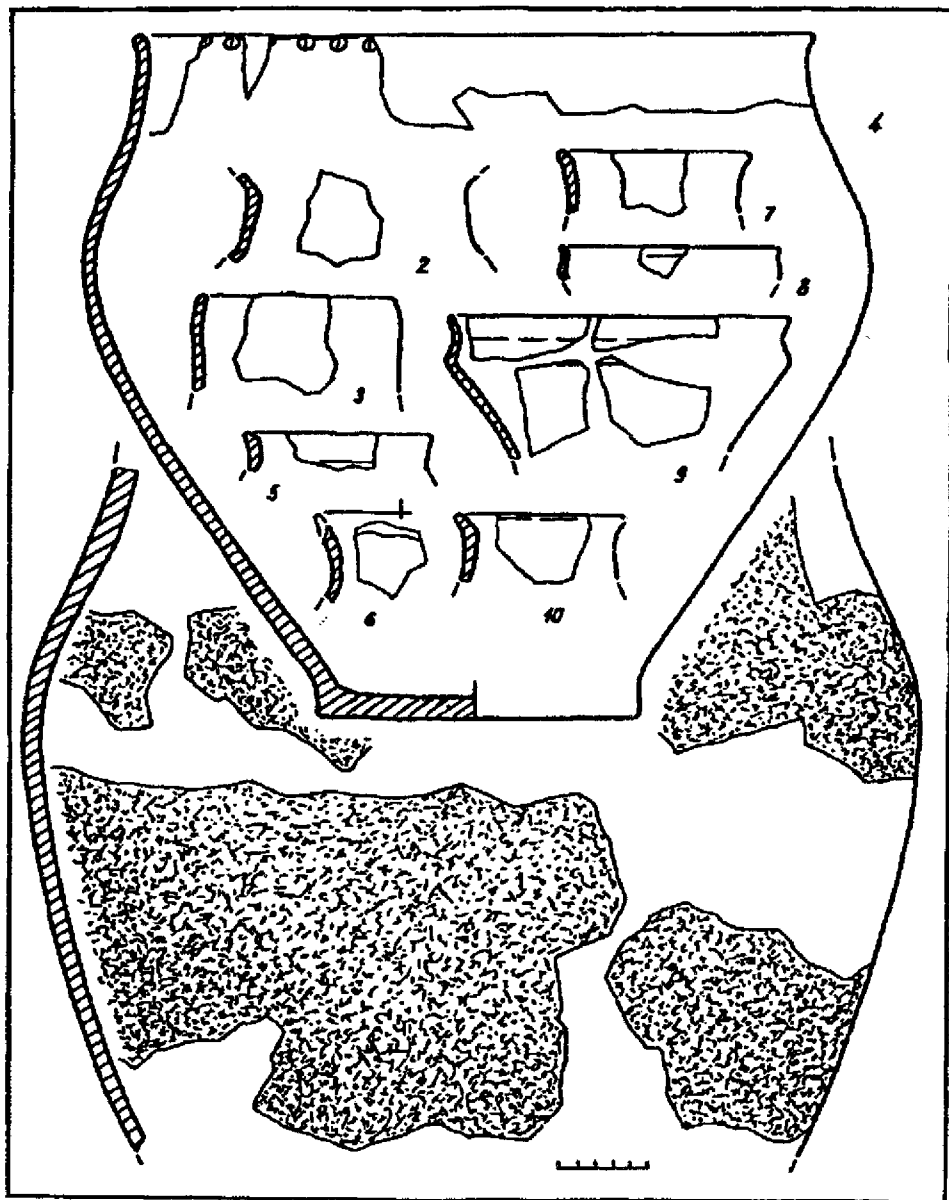

Рис. 2. Чаплиці 3. Кераміка латенського часу: жертвний комплекс (1 — завал обпаленої глини, 2, 3 — сірий шар, 4 — поза ямою з похованнями голів), 5—8, 10 — культурний шар, 9 — яма 11 (1 — хрповата, 2—4 — шорстка та 5—10 — лощена поверхня).

До жертвного комплексу, ймовірно, належав також великий горщик з шорсткою поверхнею та вдавленнями по вінцях, який стояв вертикально в культурному шарі поза ямою за 1,8 м на південний захід від неї. У давнину посудина, мабуть, була вкопана в землю, однак слідів ями виявити не вдалося, бо дещо горщика знаходилось приблизно на рівні материка.

Крім кераміки з об'єкту з жертвопринесенням (рис. 2, 1—4) до зарубинецького періоду на підставі стилістичних ознак можна віднести серію посудин та їх фрагментів, що походять з культурного шару поселень Красне 4, Пересипки 1 та Чаплиці 3 (рис. 2—4). За характером обробки поверхні цей

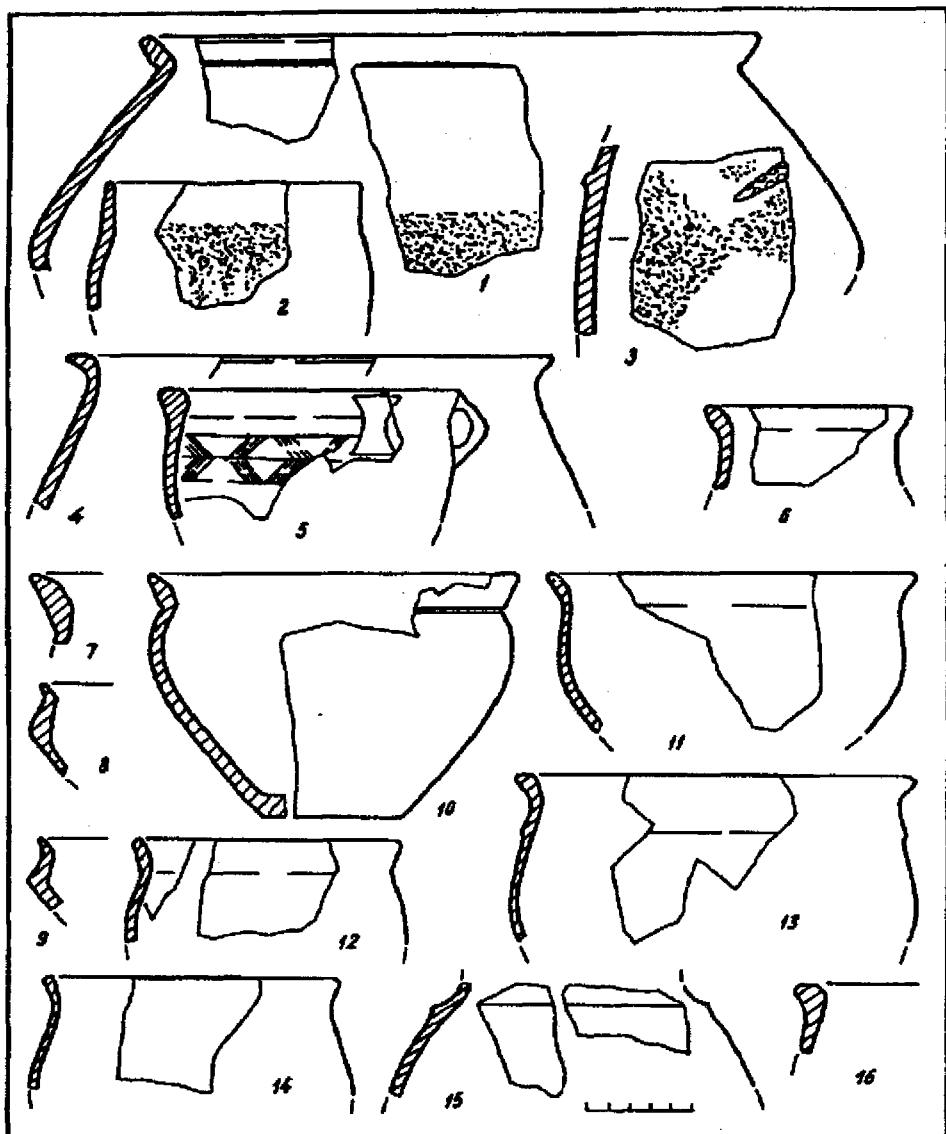

Рис. 3. Красне 4. Кераміка латенського часу з культурного шару (1 — нижня частина хропвата, верхня — заглажена, 2, 3 — хропвата та 4—16 — лощена поверхня).

посуд поділяється на дві групи: лощену та хропвату (спеціально шорстковану). Перша — це вироби, що мають в глині домішки дуже дрібного шамоту або піску. Як правило вони мають чорний або темно-сірий колір, іноді — брунатний чи жовтий та дуже якісне блискуче двобічне лощіння. В тісті хропватих посудин помітна домішка великих зерен шамоту. Зовнішня поверхня — дуже нерівна, бугриста.

За формами кераміка латенського часу може бути поділена на кілька типів. Необхідно при цьому зробити зауваження, що класифікація має попередній характер, оскільки матеріалу поки небагато і він дуже фрагментований.

Миски. 1. Низькі опукlobокі відкриті посудини (тобто діаметр верхнього краю перевищує діаметр місця найбільшого розширення корпусу) з відігнутими назвни вінцями та слабо виділеним бочком. Вінця або потовщені, або з внутрішньої сторони мають зглажені грані (рис. 4, 7, 8). Для зарубинецького керамічного комплексу подібна форма не дуже характерна. З ла-

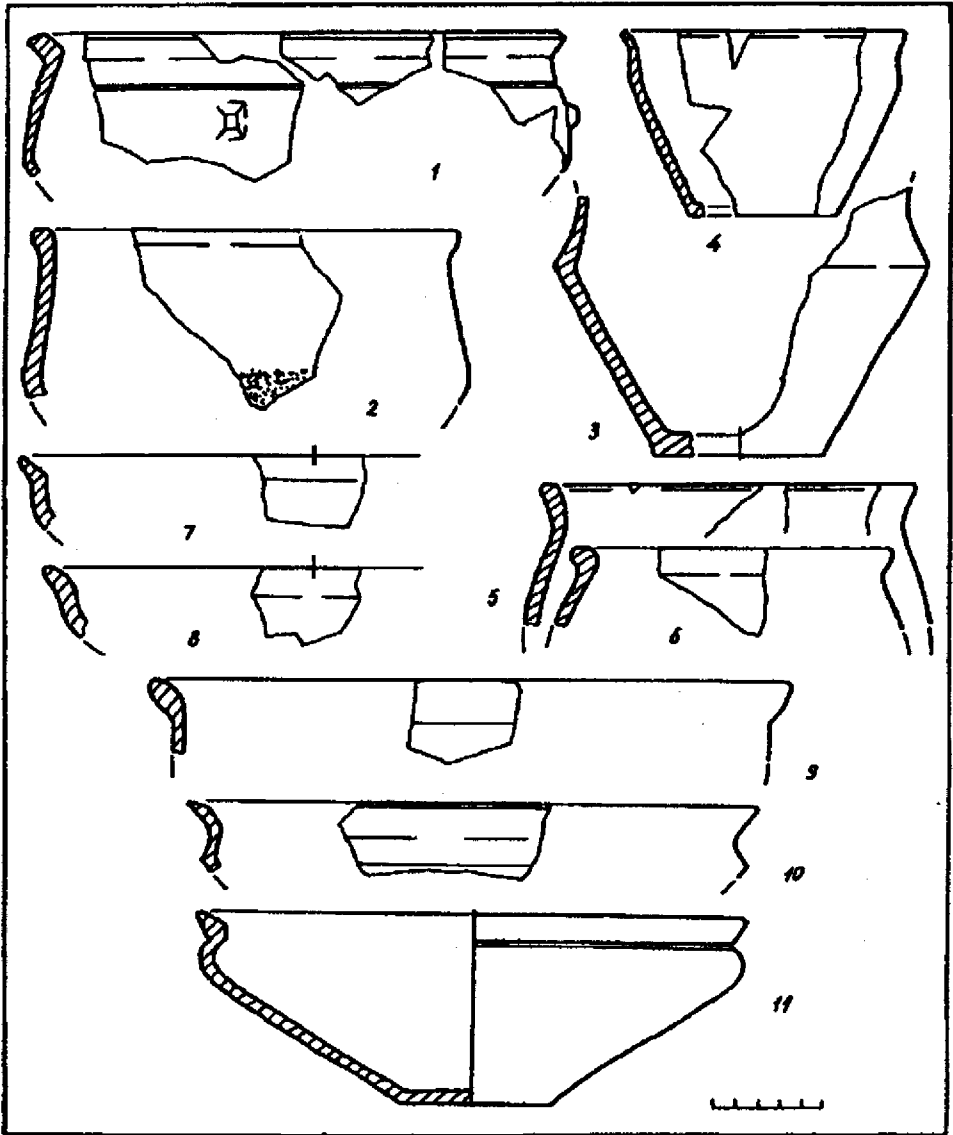

Рис. 4. Кераміка латенського часу з культурного шару пам'яток Красне 4 (1—8) та Пересицьки 1 (9—11) (1, 3—11 — лощена поверхня, 2 — нижня частина хроповата, верхня — заглажена).

тенізованих культур, розташованих найближче до Посейм'я, вона є найтипівішою для пам'яток культури Поянешті-Лукашівка. В могильнику Поянешті подібні миски (іноді з ручками) вживалися як покривки поховальних урн⁴. Відомі вони також на могильнику Лукашівка⁵, поселеннях Лукашівка², Горошова⁷, Арсура та ін..⁸

2. Низька закрита миска з валикоподібним бочком, відігнутими назовні прямими потовщеними вінцями з кількома гранями з внутрішнього боку (рис. 4, 11). Вінця від корпусу відділені неглибоким жолобком. Посудини подібної форми зустрічаються на пам'ятках середньодніпровського варіанту зарубинецької культури⁹.

3. Реберчасті миски з S-подібним профілем та однією гранню з внутрішньої сторони вінця (рис. 3, 8, 9). Аналогічні форми досить поширені серед усіх варіантів зарубинецької культури. Посудини з однією зглаженою гранню на вінцях зустрічаються на території Середнього Подніпров'я¹⁰.

4. Реберчасті миски з зигзагоподібним профілем та гранями на вінцях (рис. 2, 9; 4, 10). Їх відносять до однієї з найтиповіших форм для середньодніпровського варіанту зарубинецької культури¹¹, хоча зрідка вони зустрічаються також на пам'ятках типу Поянешті-Лукашівка¹².

Високі миски, вази та ін. (діаметр вінець приблизно дорівнює висоті). 5. Опуклобокi посудини з відігнутими назовні прямими вінцями з кількома гранями (рис. 3, 10—14). Посудини мають різну висоту місця найбільшого розширення корпусу, тобто виразно розрізняються за пропорціями. Можливо, згодом цей тип вдасться поділити на варіанти. Поки що він представлений тільки на поселенні Красне 4. Незважаючи на вказані відмінності, всі різновиди високих мисок цієї групи мають прямі аналогії на пам'ятках кругу Поянешті-Лукашівка, як на могильниках¹³, так і на поселеннях¹⁴. Для зарубинецької культури подібні форми не характерні, за винятком деяких мисок варіантів «а» та «г» з Чаплинського могильника¹⁵. Однак ця аналогія не є повною, оскільки верхньодніпровські миски не мають граней на вінцях.

6. Банкоподібний опуклобокiй кухоль з слабовиділеним бочком та підтрикутними в перетині вінцями зі згладженими гранями (рис. 3, 5). Посудина має Х-подібну колінчасту ручку та смугу орнаменту в місці найбільшого розширення корпусу. Орнамент складався з двох рядів зигзагів. Він був утворений глибоко пролощеними лініями по чорній лискованій поверхні. Аналогічні за формою та перетином вінець кухлі є одним з найбільш поширених типів пшеворських посудин 1 і 2 фаз передримського часу¹⁶. Зигзагоподібний орнамент на пшеворській столовій кераміці також зустрічається досить часто аж до римської доби.

7. До цього типу належать посудини з опуклим ребром, розташованим біля середини — верхньої третини висоти, судячи за напрямком стінок їх нижніх частин. Стінки верхньої частини профілю (від шийки до плічка) ледь опуклі або прямі. Одна з посудин лощена, вона має орнамент у вигляді горизонтального жолоба та наліпні прямокутні «шишечки», а також підгранчасті вінця (рис. 4, 1). Поверхня другої нижче ребра хроповата, вище — згладжена (рис. 4, 2). Подібні форми на пам'ятках зарубинецької культури невідомі. Зрідка вони зустрічаються на пам'ятках типу Поянешті-Лукашівка¹⁷, а також ясторфської культури аж до її найсхіднішої губинської групи¹⁸. Дуже близька аналогія посудині (рис. 4, 1) походить з могильника Доманьовиці¹⁹. Реберчасті високі миски (в т. ч. з хроповатою нижньою частиною) відомі і в пшеворській культурі, однак вони є характерними для ранньоримського часу, хоч й з'являються наприкінці пізнього латену²⁰. Наліпні прямокутні «шишечки», якими орнаментована одна з мисок поселення Красне 4, зближують цю форму з керамікою ясторфського кругу.

8. Посудини з ребром у верхній частині висоти, з вигнутою дугою профілю верхньої частини та вінцями без граней (рис. 4, 3, 4). За формою вони близькі до зарубинецьких кухлів, які відомі переважно на терені Середнього Подніпров'я²¹ та Прип'ятського Полісся (тут подібні посудини зустрічаються як у вигляді кухлів, так і високих мисок)²².

Горщики. 9. Опуклобокi, відносно слабопрофільовані посудини з відігнутими назовні вінцями та опуклою дугою верхньої частини профілю (рис. 3, 4; 4, 5, 6). Різноманітні за оформленням вінець та пропорціями. З подальшим накопиченням матеріалу, можливо, будуть поділені на кілька варіантів. Аналогії подібним посудинам можна знайти у матеріалах всіх латенізованих культур. Цікаво, що один з горщиків має потовщені підтрикутні вінця з гранями (рис. 4, 6). Традиція такого оформлення верхнього краю посудин більше притаманна пшеворській культурі латенського часу, ніж класичній зарубинецькій.

10. За формою близькі до попередніх. Розрізняються прямими, відігнутими назовні вінцями та дуже опуклим корпусом. Єдина посудина цього типу з поселення Красне 4 (рис. 3, 1) має дві грані на вінцях, згладжену верхню та хроповату нижню частину корпусу. Подібні за формою та орнаментациєю горщики зустрічаються на поселеннях культури Поянешті-Лукашівка Бранешти та Ульма²³, а також на селищі Любошице губинської групи²⁴. Показово, що «кухонні» посудини кола Лукашівки часто мають на корпусі різні

наліпи («шишечки», «підковки» тощо), а ділянка хроповатої поверхні відокремлена від заглаженої розчленованим валиком. Фрагмент хроповатого горщика з аналогічним елементом орнаменту походить з того ж пункту, що і посудина типу 106 (рис. 3, 3).

11. Опуклобокi слабoproфiльованi горщики з вигнутою дугою верхньої частини профiлю та вертикальними вінцями (рис. 3, 2 і, можливо, 2, 3). Поверхня одного з них має нижче шийки штучне шорсткування. Подібні горщики мають аналогії серед матеріалів поселення Горошова²⁵.

12. До цього типу належать посудини з тричасними вінцями. Більшість з них лощені (рис. 2, 2, 6, 7, 10; 3, 6), вінця мають одну-дві грані. На жаль, повністю форма цих горщиків поки що не може бути реконструйована. Посудини з циліндричною шийкою поширені серед усіх латенізованих культур.

За матеріалами розкопок 1991 р. не вдалося виділити комплекс кухонного посуду з шорсткою поверхнею, який супроводжував би лощену та хроповату кераміку вказаного вище набору. Єдиним винятком є корчага, знайдена поблизу ями з жертвопринесенням у Чаплищах 3. Це сильнопрофільована посудина з опуклим бочком та відігнутими назовні вінцями, край яких оздоблений пальцевими вдавненнями (рис. 2, 4). Прямі аналогії цьому горщику походять з Корчуватівського могильника²⁶. Уламки опуклобокких посудин з вдавненнями по вінцях були знайдені Д. Т. Березовцем під час розкопок поселення Харівка²⁷. На території середньодніпровського варіанту зарубинецької культури таку кераміку звичайно пов'язують за походженням з лісостеповою скіфською традицією²⁸.

Жертвний комплекс з Чаплищ 3 також має певні зарубинецькі паралелі. На могильниках Середнього Подніпров'я та Полісся зустрічаються специфічні поховання, що отримали не дуже вдалу назву «поховання черепів» (точніше, голів). До цього часу нам відомо 12 таких поховань (7 — Корчувате, 1 — Дідів Шпиль, 3 — Велемици 1, 1 — Велемици 2)²⁹. Походження цього обряду визначити досить важко. Поховання черепів поширені у кельтів, де вони звичайно пов'язуються з «культом голови»³⁰. Я. Розен-Пшеворська, яка детально описала цей ритуал, відзначає, що подібні обряди відомі також у скіфів³¹. Поховання голів зустрічається на скіфських городищах аж до ранньоримського часу³². Таким чином, з формальної точки зору зарубинецький ритуал може мати два рівноправні витоки: кельтський та скіфський. Проте, не можна виключити можливість виникнення обряду поховання голів людей окремо від їх тіл серед зарубинецьких племен самостійно, внаслідок якихось специфічних обрядів, що не були безпосередньо пов'язані з традиціями сусідніх народів. Як свідчать матеріали етнографії, людські жертвопринесення були досить популярними у первісному суспільстві і відбувалися з самих різних приводів.

Особливості покладення черепів у яму в Чаплищах 3 мають аналогії у Корчуватівському могильнику. Наприклад, екземпляр з поховання 9 не мав нижньої щелепи, а у похованнях 82 і 85 черепи були покладені на бік. У двох похованнях (10 і 78) знайдені необпалені кістки тварин³³, які жодного разу не зустрінуті в похованнях голів на могильниках Прип'ятського Полісся. Характерно, що у випадках, коли в цих похованнях є інвентар, його розміщення відносно черепа відповідає традиційному розміщенню посуду та інших виробів відносно кальцинованих кісток у звичайних похованнях зарубинецької культури (поховання 9 з Корчуватого³⁴, 92 і 116 з Велемиців 1³⁵ та 67 з Велемиців 2³⁶). Таким чином, у загальній системі устрою могили череп займає те саме місце, що й залишки людини, спаленої на поховальному вогнищі. Приймаючи таку точку зору, жертвний комплекс з Чаплищ 3 може бути інтерпретований як сильно збільшена модель зарубинецького поховання: корчага з вдавненнями по вінцях розміщена полярно відносно ями з черепами, тобто так само, як і посудини у більшості поховань на зарубинецьких могильниках.

Даних для визначення хронології пам'яток Посейм'я поки що небагато. Кільця з «шишечками» (рис. 5, 9), як відомо, існують досить довго і можуть бути датовані в межах середнього та пізнього латену. Надійнішим хронологічним показником є уламки амфор, 112 фрагментів яких походить з по-

селення Красне 4, 6 — з Чаплищ 3 та 12 — з Пересипок 1 (рис. 5, 1—8). За визначенням А. В. Завойкіна, більшість з них (з усіх трьох пам'яток) належить до групи коських (або кола коських). Вони вкриті оливковим ангобом, мають рожеве тісто з домішками блискучих часток. Крім того, у Красному 4 знайдено два уламки стінок родоських амфор, а в Пересипках — один синопської. Судячи за профільованими частинами (віжка з Красного 4, вінця з того ж пункту та з Пересипок, ручки з Красного 4 та Пересипок), коські амфори з пам'яток Посейм'я не були типологічно ні найранішими, ні найпізнішими. Найбільш вірогідне їх датування — друга половина III — II ст. до н. е. Хронологічні межі існування амфор, визначені А. В. Завойкіним, в загальних рисах збігаються з вищевказаною датою Харівського поселення, запропонованого Є. В. Максимовим у 1972 р. Відзначимо, що на пам'ятках, досліджених 1991 р., відсутні фрагменти амфор, типових для зарубинецьких поселень I ст. до н. е. — початку I ст. н. е., тобто світло- та червоноглиняних з двоствольними ручками, що підтверджує відносно ранню дату поселень Посейм'я; матеріали фіналу зарубинецької культури на них відсутні.

Таким чином, дослідження 1991 р. дозволили конкретизувати відомості про пам'ятки Посейм'я латенського періоду, щоправда, поки що у першому

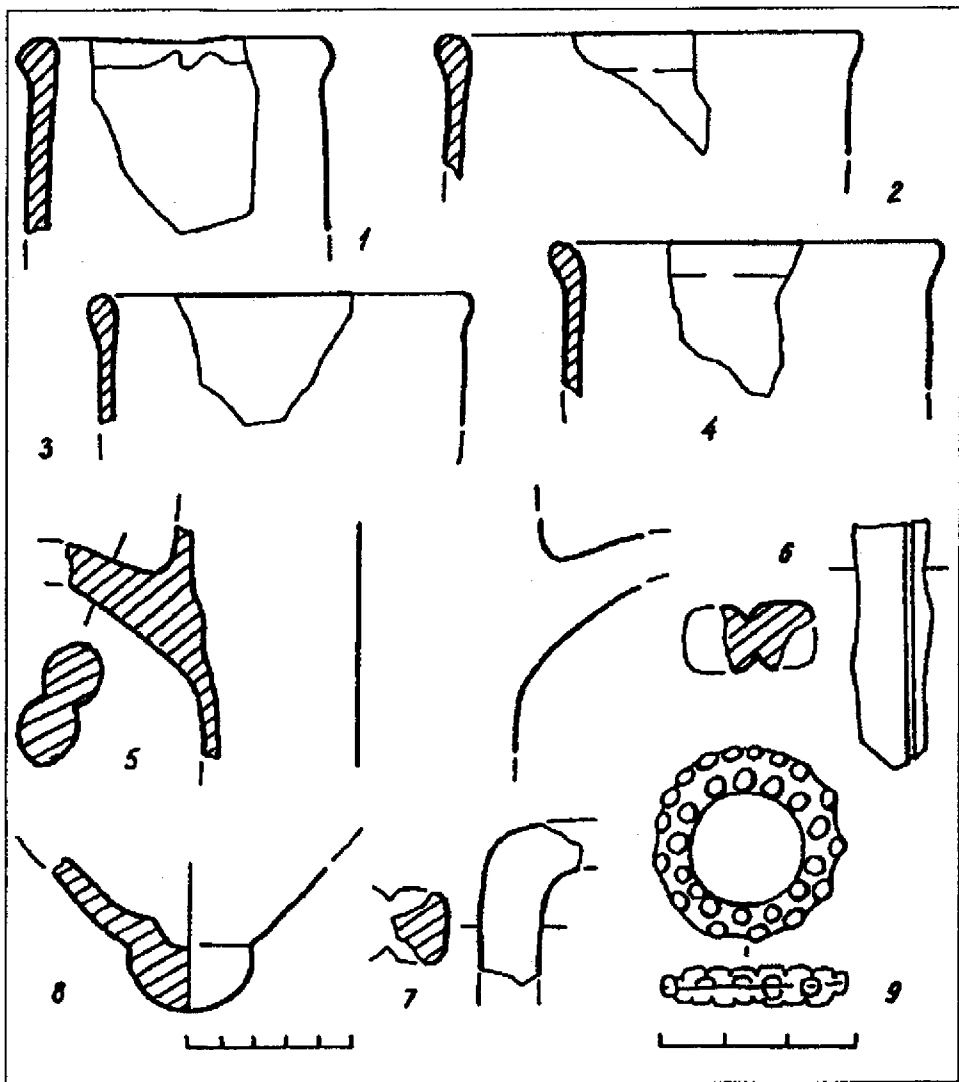

Рис. 5. Красне 4. Датуючі знахідки: 1—8 — фрагменти коських амфор, 9 — бронзове кільце.

наближенні. Термін «зарубинецькі» стосовно них потрібно вживати досить умовно, бо вони є досить складним явищем. У формуванні сеймської групи старожитностей (за місцем першої знахідки ми пропонуємо називати їх «пам'ятками типу Харівки») брали участь кілька компонентів, а саме середньодніпровський зарубинецький, можливо, місцевий постскіфський, а також центральноєвропейські (ясторфський, лукашівський та пшеворський). Найбільш вірогідна участь у формуванні сеймінських пам'яток носіїв культури Поянешті-Лукашівка, в якій тією чи іншою мірою присутні компоненти ясторфської та пшеворської культур³⁷. Цікаво, що найбільший «ступінь концентрації» західних елементів фіксується на поселенні Красне 4.

Ймовірно, в середньолатенський період на Посейм'ї були присутні якісь групи лукашівсько-пшеворського населення. Зважаючи на це, можна пояснити знахідки у регіоні, розташованому поблизу впадіння Сейму до Десни, тобто по сусідству з ареалом пам'яток типу Харівки, шести короноподібних гривен (п'яти — у Лиськах³⁸ та однієї — в с. Першотравневе Менського р-ну Чернігівської обл.). За даними Т. Домбровської, ці вироби мають ясторфське походження. Разом з іншими ясторфськими елементами вони потрапили на територію пшеворської культури. Короноподібні гривни зустрічаються також в ареалі культури Поянешті-Лукашівка, генетично пов'язаній з ясторфом³⁹. Є показовим, що в зарубинецькому регіоні подібні вироби не відомі.

Виділення старожитностей типу Харівки як особливої культурної групи латенського періоду дозволяє по-новому інтерпретувати випадкову знахідку поховання поблизу с. Пересипки, опублікованого Ю. В. Кухаренком⁴⁰. До складу комплексу входили урна з кальцинованими кістками, залізні кільцеподібні пряжка та ніж. Автор публікації вказував, що за своєю формою та орнаментациєю урна має паралелі серед багатьох культур латенського та ранньоримського часу (в оксивській, ясторфській, пшеворській, на пам'ятках типу Брест-Тришин), хоч й припускав при цьому, що вузькою датою комплексу є кінець I — II ст. н. е. М. Б. Щукін інтерпретував поховання з Пересипок як найраніше вельбарське на території Східної Європи. На підставі аналогій форми посудини та її орнаментациі, а також типу пряжки він датував поховання періодами В2—С1а римського часу, тобто кінцем I — початком III ст.⁴¹ Зверталися до аналізу цього комплексу і автори даної статті. Ми згодні з Ю. В. Кухаренком, що урна з Пересипок має досить широкі аналогії в матеріалі Середньої Європи від середньолатенського до римського періоду (до списку, який він наводить, можна додати пам'ятки типу Абрахам-Сладковичево ранньоримського часу Чехії та Словаччини). В тих самих регіонах та в тому ж хронологічному діапазоні відомі й елементи декору цієї посудини: меандр та неглибокі розчоси в нижній частині корпусу. Посудина з Пересипок, незважаючи на це, унікальна. Така комбінація форми та орнаменту не відома в жодній з перерахованих культур. Можна лише констатувати, що поховання в загальному сенсі має «середньоевропейський вигляд»⁴².

З другого боку, урна з Пересипок має безперечно стилістичну близькість з лощеною керамікою поселень типу Харівки (тричасні вінця, прямокутні наліпи-«шишечки»). Можливо, це поховання є поки що єдиним трупоспаленням з «лукашівсько-зарубинецького» кола старожитностей Посейм'я. Тим більше, що його датування може бути відмінним від вказаного М. Б. Щукінім. Кільцеподібні пряжки такої простої схеми існують в Середній Європі з другої фази передримського часу (відомі їх знахідки разом з фібулами варіанту К за Ю. Костшевським⁴³).

Сподіваємося, що подальші розкопки пам'яток латенського часу Путивльщини дозволять уточнити питання їх етнокультурної належності, ареалу та датування, а також конкретизувати витoki «центральноєвропейських» елементів місцевих старожитностей.

Примітки

¹ Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — К., 1972. — С. 54, 55.

² Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Отчет о разведках в Днепровском Левобережье по течению рек Псла и Сейма в 1966 г. // Архив ИА НАН Украины, № 1966/18. — С. 16.

³ *Артеменко И. И., Моргунов Ю. Ю., Неприна В. И., Загребельный А. И.* Отчет о работе Среднеднепровской экспедиции в 1977 г. // Архив ИА НАН Украины, № 1977/11.— С. 9.

⁴ *Vulpe R.* Săpăturile de la Poienesti din 1949 // Materiale arheologice privind istoria veche a RPR. 1953, v. 1.— Fig. 162, 208, 214, 217, 231, 234, 267, 281, 286—288, 294, 324, 338, 352:1.

⁵ *Федоров Г. Б.* Население Прутско-Днестровского междуречья в I тыс. н. э. // МИА.— 1960.— № 89.— Табл. 8, 2, 6, 7, 12; 9, 2, 9.

⁶ *Романовская М.А.* Селище Лукашевка 2 (по материалам раскопок 1959 г.) // СА.— 1962.— № 3.— Рис. 3:2, 3.

⁷ *Пачкова С.П.* Археологические исследования многослойного поселения у с. Горошева Тернопольской обл. // Археологические памятники Среднего Поднестровья.— К., 1983.— Рис. 6:1.

⁸ *Babes M.* Noi date arheologice si istoria bastarnilor. // SCIV, v. 20—2, 1969.— Fig. 7:7; *Teodor S.* Cetatea Traco-Getica de la Arsura // Materiale si cercetari arheologice. 1973, t. X.— Fig. 4:6, 7.

⁹ *Максимов Е.В.* Среднее Поднепровье...— Табл. V:13; XIV:2, XX:1; *Максимов Е. В.* Зарубинецкая культура на территории УССР.— К., 1982.— Табл. III:10; *Кухаренко Ю. В.* Зарубинецкая культура // САИ.— 1964.— Вып. Д1—19.— Табл. 9:21.

¹⁰ *Максимов Е.В.* Новые зарубинецкие памятники в Среднем Поднепровье. // МИА.— 1969.— № 160.— Рис. 5, 4; 6, 19; 8, 5; 9, 3.

¹¹ *Кухаренко Ю.В.* Зарубинецкая культура.— С. 28.

¹² *Petrescu-Dimbovita M.* Sonterul arheologic Trusesti // SCIV. 1955. VI-1,2.— Fig. 13:4,7.

¹³ *Vulpe R.* Op.cit.— Fig. 129:2, 157, 158, 160, 164, 231, 242, 281, 286, 294, 324, 352:2; *Федоров Г. Б.* Указ. соч.— Табл. 8:3—5, 8—10; 9:1, 5, 7.

¹⁴ *Романовская М.А.* Селище Лукашевка 2.— Рис. 3:6; *Vulpe R.* Op. cit.— Fig. 373; *Bades M.* Op. cit.— Fig. 7:1, 2, 6; *Пачкова С. П.* Указ. соч.— Рис. 6:4; 8:10, 12; 11:13; 13:6.

¹⁵ *Обломский А.М.* Периодизация и характер развития зарубинецкого керамического комплекса Чаплинского могильника // Раннеславянский мир. Материалы и исследования.— М., 1990.— Рис. 2, 1—3, 6.

¹⁶ *Dabrowska T.* Wczesne fazy kultury przeworskiej (chronologia — zasieg — powiazania).— Warszawa, 1988.— Табл. I:4; II:20; III:40.

¹⁷ *Федоров Г.Б.* Указ.соч.— Табл. 9, 11.

¹⁸ *Schulz W.* Die Bevölkerung Thüringens im Letzten Jahrhundert V Chr. auf Grund der Bodentunde // JmV, 1928, XVI.— Табл. X:2; *Marschallek K. H.* Das Urnenfeld von Blönsdorf (kr. Wittenberg) aus der Spätlatenezeit // JmV, 1926, XIV.— Gr. 14; *Domanski G.* Studia z dziejow srodkowego Nadodrza w III—I w. p. n. e.— Wroclaw etc., 1975.— Табл. VIII:f.

¹⁹ *Kolodziejski A.* Badania cmentarzyska w Domaniowicach, pow. Glodow, w latach 1964—1971 // Spr. Arch.— 1973, t. XXV.— Рис. 6:0.

²⁰ *Dymaczewski A.* Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Mlodzikowie, pow. Sroda // FAR.— 1958.— № VIII.— Gr. 49:2, 3; *Dabrowscy J. i K.* Cmentarzysko z okresow poznolatenckiego i wplywow rzymskich w Wesolkach, pow. Kalicz.— Wroclaw etc., 1967.— Рис. 11, 2; 6; *Dabrowska T.* Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Wegrow. // MSW, 1973, t. 11.— Табл. XLV:7; *Dabrowska T., Pozarzyska-Urbanska A.* Wyniki badan na cmentarzysku kultury przeworskiej w Kamienicyku, woj. Ostroleka // Spr. Arch.— 1978.— № 30.— Рис. 5i.

²¹ *Петров В.П.* Зарубинецкий могильник // МИА.— 1959.— № 70.— Рис. 8:1; *Самойловский И. М.* Корчеватовский могильник // МИА.— 1959.— № 70.— Табл. V:109; *Кубишев А. I., Скиба Л. С.* Пироговский могильник // Археология.— 1989.— № 2.— Рис. 4:18, 44; *Максимов Е. В.* Зарубинецкая культура...— Табл. XXI:5, 7.

²² *Кухаренко Ю.В.* Памятники железного века на территории Полесья // САИ.— 1961.— Вып. Д1—29.— Табл. 10, 9; 15, 13; 16, 17, 21; 17, 6, 17.

²³ *Романовская М.А.* Раскопки в Бранештах // КСИА.— 1964.— № 102.— Рис. 14:9, 10.

²⁴ *Domanski G.* Op. cit.— Табл. XXIII, a; XXV, a.

²⁵ *Пачкова С.П.* Указ.соч.— Рис. 16:5; 18:4; 20:10—13; 21:10.

²⁶ *Самойловский И.М.* Указ. соч.— Табл. II:45, 52.

²⁷ *Максимов Е.В.* Среднее Поднепровье...— Табл. XXII, 9—12.

²⁸ Там же.— С. 127.

²⁹ *Кухаренко Ю.В.* Зарубинецкая культура.— С. 18; *Максимов Е. В., Петровская Е. А., Терпиловский Р. В., Цындровская Л. А.* Отчет о раскопках Каневской экспедиции в 1973 г. // Архив ИА АН Украины, № 1973/19.— С. 20.

³⁰ *Каспарова К.В.* Об одном из возможных компонентов зарубинецкого погребального обряда // СА.— 1988.— № 1.— С. 55.

³¹ *Rozen-Przeworska J.* Traducje celtyckie w obrzedowosci protoslowian.— Wroclaw etc., 1964.— S. 233.

³² *Дашевская О.Д.* Поздние скифы в Крыму // САИ.— 1991.— Вып. Д1—7.— С. 27.

- ³³ *Самойловский И.М.* Указ.соч.— С. 75, 80, 81.
- ³⁴ *Там же.*— С. 75.
- ³⁵ *Кухаренко Ю.В.* Памятники железного века...— С. 40, 42.
- ³⁶ *Каспарова К.В.* Зарубинецкий могильник Велемичи П. // АСТЭ.— 1972.— № 114.— С. 105.
- ³⁷ *Dabrowska T.* Wczesne fazy kultury przeworskiej.— S. 175—180.
- ³⁸ *Виноградский Ю.С. Лавыок Д.И.* Находки бронзовых украшений в Менском и Сосницком р-нах // КСИАН.— 1959.— № 9.— С. 96; *Кухаренко Ю. В.* Погребение у с. Пересыпки // МИА.— 1970.— № 176.— С. 34, 35.
- ³⁹ *Dabrowska T.* Wczesne fazy kultury przeworskiej.— S.180, 181, табл. 22.
- ⁴⁰ *Кухаренко Ю.В.* Погребение у с.Пересыпки.— С. 33—34.
- ⁴¹ *Szczukin M.B.* Zabytki wielbarskie a kultura czerniachowska // Problemu kultury wielbarskiej.— Słupsk, 1981.— S. 136.
- ⁴² *Обломский А.М., Терпиловский Р.В.* Среднее Поднепровье и Днепровское Левобережье в первые века нашей эры.— М., 1991.— С. 93.
- ⁴³ *Madyda R.* Sprzeczki i okucia pasa na ziemiach Polskich w okresie rzymskim // MSW.— 1977, t. IV.— S. 364, 365.

А. М. Обломский, Р. В. Терпиловский

ПОСЕЙМЬЕ В ЛАТЕНСКОЕ ВРЕМЯ

В последние годы в районе Путивля открыта новая группа памятников, ранее представленная только отдельными находками. В ходе разведок обнаружено восемь памятников, на трех из которых проведены раскопки. На поселении Чаплищи 3 исследован уникальный жертвенный комплекс, содержащий два человеческих черепа, керамику и кости животных. Посуда представлена лощеными мисками, вазами, горшками, причем средняя часть последних нередко имеет хроповатую поверхность, а также груболепной керамикой. По фрагментам косских амфор памятники можно датировать второй половиной III—II вв. до н. э. В формировании «памятников типа Харьевки», названных так по месту первой находки, кроме зарубинецких компонентов участвовали также лукашевские, содержавшие в свою очередь ясторфские и пшеворские элементы. Вероятно, с данной группой следует связывать также известные гривны-«коронки» из района Мены и урновое погребение у с. Пересыпки, отличающееся ярко выраженным «западным» обликом.

А. М. Oblomsky, R. V. Terpilovsky

LATENE TIME IN SEIM BASIN

A new group of relics has been recently excavated in the region of Putivl. Previously the relics there were presented only by separate findings. During prospecting eight sites were found and three of them are excavated. A unique sacrificial set was found in settlement Chaplishchi 3. It consisted of two human skulls, pottery and bones of animals. Pottery includes polished tureens, bowls, pots and coarse-molded ceramics. Fragments of Cossian amphoras permit attributing these relics to the second half of the 3d-2nd cent B.C. «Relics of the Kharievka type» given this name from the place of the first finding were formed with participation of not only Zarubinecs components, but also of Lukashévka ones which, in their turn, contained Yastorfian and Pshevorian elements. It is most likely that the known grivnas, «crowns», from the region of Mena and the urn burial near vil. Peresyпка peculiar by their pronounced «western» look are to be attributed to this group.

Одержано 19.05.92.

НАШІ АВТОРИ

АБІКУЛОВА Марина Йосипівна — співробітник Херсонського краєзнавчого музею.

АБРАМОВА Зоя Олександрівна — науковий співробітник Інституту історії матеріальної культури РАН. Фахівець у галузі первісної археології.

АНДРОЩУК Федір Олександрович — студент Київського університету імені Тараса Шевченка. Вивчає слов'яно-руську археологію.

БЕРЕЗЯК Віктор Володимирович — інженер заводу «Трансигнал», краєзнавець.

БИЛКОВА Валерія Павлівна — співробітник Херсонського краєзнавчого музею. Вивчає античну археологію.

БРАЙЧЕВСЬКИЙ Михайло Юліанович — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник ІА НАНУ. Фахівець у галузі слов'яно-руської археології.

БУЙСЬКИХ Алла Валеріївна — кандидат історичних наук, науковий співробітник ІА НАНУ. Фахівець у галузі античної археології.

ВИНОКУР Іон Срулевич — доктор історичних наук, зав. кафедрою історії і археології Східної Європи. Фахівець у галузі слов'яно-руської археології.

МОВЧАН Іван Іванович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА НАНУ. Фахівець у галузі слов'яно-руської археології.

НАЗАРОВА Тетяна Олексіївна — співробітник ІА НАНУ. Вивчає палеоантропологію античності.

ОБЛОМСЬКИЙ Андрій Михайлович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА РАН. Фахівець у галузі слов'яно-руської археології.

ОВЧИННИКОВ Едуард Вікторович — співробітник ІА НАНУ. Вивчає трипільську культуру.

ОСАДЧИЙ Руслан Миколайович — науковий співробітник сектору археології Київського обласного управління культури. Вивчає слов'яно-руську археологію.

ПАВЛЕНКО Юрій Віталійович — кандидат історичних наук, доцент Української академії мистецтв. Фахівець у галузі питань теорії соціального розвитку первісних і ранньокласових суспільств.

ПИСАРЕНКО Юрій Георгійович — молодший науковий співробітник ІА НАНУ. Вивчає давньоруську історію і археологію.

ПРИХОДНЮК Олег Михайлович — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник ІА НАНУ. Фахівець у галузі слов'янської археології.

РЕДІНА Євгенія Федорівна — зав. відділом ОАМ НАН України.

РОСОХАЦЬКИЙ Олександр Анатолійович — науковий співробітник відділу археології Північно-Західного Причорномор'я ІА НАНУ.

ТЕРПИЛОВСЬКИЙ Ростислав Всеволодович — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник ІА НАНУ. Фахівець у галузі слов'яно-руської археології.

ЦИНДРОВСЬКА Людмила Олександрівна — молодший науковий співробітник ІА НАНУ. Вивчає слов'яно-руську археологію.

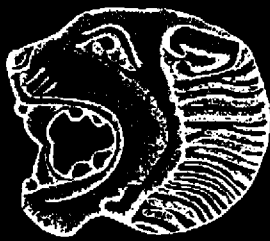
ФОРМОЗОВ Олександр Олександрович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ІА РАН.

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

ПАВЛЕНКО Ю. В. проблема индоевропейской прародины в контексте последних лингвистических исследований	3
БРАЙЧЕВСКИЙ М. Ю. Периодизация исторического развития Восточной Европы в I тыс. н. э.	13
БЫЛКОВА В. П. К вопросу о восточной меже сельской округи Ольвии в позднеклассическое — раннеэллинистическое время	19
БУЙСКИХ А. В. Декоративные мотивы античной архитектуры Ольвии и Херсонеса	32
ОБЛОМСКИЙ А. М., ТЕРПИЛОВСКИЙ Р. В. Посеймье в латенское время	41
ЧЕРКУН И. К. Памятники эпохи великого переселения народов в Верхнем Потисье	52
ПРИХОДНЮК О. М. Технология производства и истоки ювелирного стиля металлических украшений Пастырского городища	61
Публикации археологических материалов	
АБИКУЛОВА М. И. Керамическая тара с позднескифских памятников Нижнего Днепра	78
НАЗАРОВА Т. А. К антропологической характеристике населения Ольвии и Березани	85
ЦЫНДРОВСКАЯ Л. А. Жертвенные животные в погребальном обряде зарубинецкой культуры	95
АНДРОЩУК Ф. А., ОСАДЧИЙ Р. Н. О культурном типе и конструктивно-ритуальных особенностях камерных погребений Южной Руси (по материалам Киева и Чернигова)	99
МОВЧАН И. И., ПИСАРЕНКО Ю. Г. Древнерусская Желянь (из истории киевских околиц)	106
Дискуссии	
БЕРЕЗЯК В. В. Бушанский скальный рельеф	113
ВИНОКУР И. С. Исследования Бушанского скального рельефа	122
ФОРМОЗОВ А. А. Еще раз о наскальном барельефе у с. Буша в Поднестровье	136
Археология за рубежом	
АБРАМОВА З. А. Бифасиальные орудия в палеолите Сибири	139
Новые открытия и находки	
ОВЧИННИКОВ Э. В. Модель печи из трипольского поселения Березовка	149
РЕДИНА Е. Ф., РОССОХАЦКИЙ А. А. К изучению гуннских древностей Северо-Западного Причерноморья	152
Поздравляем юбиляров!	
К юбилею Софии Станиславовны Березанской	156
К 70-летию Михаила Юлиановича Брайчевского	157
Наши авторы	160

ІНДЕКС 74006

"Київська академія Євробізнесу"

ISSN 0235—3490. Археологія. № 3, 1994. 1—160